

BILISH JARAYONLARI VA FAOLIYAT PSIXALOGIYASI

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Pedagogika va texnologik ta'lim kafedrası
o'qituvchisi

Shodiyeva Nodira Normamatovna
shodiyevan22@gmail.com

Davolash ishi yo'nalishi talabasi
Mallayev Samandar Abdulla o'gli
Jovliyev Shohrux Abdusalomovich
samandarmallayev1504@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu akademik maqola bilish jarayonlari va faoliyat psixologiyasining nazariy asoslari, o'zaro bog'liqligi hamda amaliy ahamiyatini atroflicha tahlil qiladi. Falsafiy epistemologiyadan kelib chiqqan holda, bilishning sezgidan abstrakt tafakkurga o'tish bosqichlari ko'rib chiqiladi. Faoliyat nazariyasi doirasida, inson faoliyatining bilish jarayonlarini shakllantirish va rivojlantirishdagi markaziy roli yoritiladi. Maqolada, Vygotskiy va Piajet nazariyalariga asoslanib, tafakkur rivojlanishining biologik va ijtimoiy-madaniy determinantlari muhokama qilinadi, shuningdek, bilish faoliyatidagi vositachilik mexanizmlarining ahamiyati tahlil etiladi. Yakunida, faoliyat orqali bilishning rivojlanishi va uning zamonaviy ta'lim hamda psixologik amaliyotdagi qo'llanish istiqbollari baholanadi.

Kalit so'zlar: Bilish jarayonlari, Faoliyat psixologiyasi, Epistemologiya, Vositachilik, Tafakkur, Faoliyat, Rivojlanish, Psixologiya

Kirish

Bilish jarayonlari va faoliyat psixologiyasi inson psixikasining fundamental jihatlarini o'rganuvchi ikki muhim yo'nalish bo'lib, ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik chuqur nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Insonning borliqni anglash, bilimlarni egallash va dunyo haqida tasavvur hosil qilish jarayonlari, ya'ni bilish jarayonlari, uning tashqi muhit bilan faol o'zaro munosabatida, ya'ni faoliyatida sodir bo'ladi va rivojlanadi. Shu nuqtai nazardan, bilish faoliyatdan ajralgan holda, faoliyat esa bilishdan tashqari tushunilishi mumkin emas. Ularning uzviy aloqasi psixologik tadqiqotlar uchun poydevor hisoblanadi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi bilish jarayonlarining falsafiy va psixologik asoslarini faoliyat psixologiyasi konsepsiyasi bilan sintez qilish, bu ikki fenomenning bir-birini qanday shakllantirishini ko'rsatish va ularning inson rivojlanishidagi o'rni hamda amaliy qo'llanishlarini tahlil qilishdan iborat. Epistemologiya (gnoseologiya) falsafaning bir tarmog'i sifatida bilishning qonuniyatlari, imkoniyatlari va obyektiv voqelikka munosabatini o'rganar ekan, bilish jarayonlariga falsafiy-metodologik asos yaratadi. Psixologiya esa bilishning subyektiv mexanizmlari, shakllari va rivojlanishini empirik ravishda tadqiq etadi. Faoliyat psixologiyasi insonning dunyo bilan faol o'zaro ta'sirini bilishning asosiy manbai va sharti deb biladi, shu orqali bilishning ijtimoiy-madaniy tabiatini ochib beradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Bilish jarayonlari uzoq tarixiy davrlar davomida mutafakkirlar va olimlar tomonidan o'rganilib kelingan. Falsafiy epistemologiya, yoki gnoseologiya, bilish qonuniyatlari, uning imkoniyatlari, obyektiv voqelik bilan aloqasi, bosqichlari, shakllari, ishonchliligi va haqiqat mezonlarini tekshiradi. Amaliyot, keng ma'noda insonning jamiyat va tabiatga ta'siri sifatida, bilishning haqiqatini tasdiqlovchi va tekshiruvchi yakuniy mezon sifatida muhim ahamiyatga ega. Bilish jarayoni "jonli mushohada" (sensor bilish)dan abstrakt tafakkurga, so'ngra amaliyotga o'tadi. Sensor bilish sezgi (alohida xususiyatlarni aks ettirish), idrok (obyektlarni yaxlit aks ettirish,

oldingi tajriba ta'sirida) va tasavvur (bevosita sezgi ta'sirisiz ilgari idrok etilgan obyektlarni eslash)ni o'z ichiga oladi. Abstrakt tafakkur, yuqori, mantiqiy bosqich bo'lib, bevosita sensor tajribadan tashqari umumiy, muhim xususiyatlar va qonuniy aloqalarni tushunishga imkon beradi. Bu bosqich jamiyat va tilga tayanib, tushunchalar (umumiy xarakteristikalarini aks ettirish), hukmlar (xususiyatlarni tasdiqlash yoki inkor etish) va xulosalar (mavjud hukmlardan yangi bilimlarni chiqarish) orqali namoyon bo'ladi. XIX va XX asr boshlarida empirizm, idealizm, pozitivizm, pragmatizm va skeptitsizm kabi ko'plab epistemologik yo'nalishlar paydo bo'ldi. Bu yo'nalishlar bilishning turli jihatlariga urg'u berib, uning murakkabligini ko'rsatdi. Jumladan, Piyaje va Vygotskiy kabi nufuzli olimlarning qarashlari tafakkur jarayonlari va biologik moyilliklar hamda ijtimoiy-madaniy muhit o'rtasidagi fundamental bog'liqlikni yoritadi. Ularning nazariyalarida tafakkur rivojlanishining bosqichlari, uning asosiy xususiyatlari va ta'sir etuvchi omillar chuqur tahlil qilingan.

Faoliyat psixologiyasi insonning psixik rivojlanishini uning tashqi muhit bilan faol o'zaro ta'siri orqali tushunadi. Bu yondashuvga ko'ra, bilish passiv qabul qilish emas, balki obyektiv dunyo bilan faol o'zaro ta'sir natijasida shakllanadigan faol jarayondir. Inson faoliyati nafaqat bilishning manbai, balki uning rivojlanishining mexanizmi ham hisoblanadi. Faoliyat orqali inson tashqi dunyoni o'zgartiradi va shu jarayonda o'zining psixik tuzilishini ham o'zgartiradi, yangi bilimlarni o'zlashtiradi, ko'nikmalar va malakalarni rivojlantiradi. Kritika psixologiyasi kabi ba'zi yo'nalishlar, garchi to'g'ridan-to'g'ri faoliyat nazariyasi bo'lmasa ham, insonning ijtimoiy ishtirok orqali o'z hayotini nazorat qilish qobiliyati, ya'ni "harakat qilish qobiliyati" tushunchasiga urg'u beradi, bu esa faoliyatning bilish va shaxsiyat rivojlanishidagi ahamiyatiga bilvosita ishora qiladi. Faoliyat nazariyasiga ko'ra, har qanday bilish jarayoni muayyan ehtiyojni qondirishga qaratilgan faoliyat ichida paydo bo'ladi va o'z mazmunini oladi. Masalan, bolaning o'yin faoliyati atrof-muhitni o'rganish, ijtimoiy rollarni sinash va shu orqali bilimlarni egallash uchun muhim maydon vazifasini o'taydi. O'quv faoliyati esa to'g'ridan-to'g'ri yangi bilimlarni o'zlashtirishga qaratilgan.

Bilish jarayonlarida vositachilik mexanizmlarining o'zni alohida ahamiyatga ega. Vygotskiy nazariyasiga ko'ra, insonning oliy psixik funksiyalari, shu jumladan bilish ham, asosan vositachilik orqali rivojlanadi. Vositachilik deyilganda, insonning tashqi dunyo bilan o'zaro ta'sirida foydalanadigan madaniy vositalar, xususan, til, belgilar, asboblari va boshqa ramziy tizimlar tushuniladi. Til ayniqsa muhim vositachi bo'lib, u insonning fikrlash jarayonlarini tashkil etishda, bilimlarni avloddan avlodga o'tkazishda va ijtimoiy tajribani o'zlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Til yordamida inson nafaqat o'zining ichki tajribasini ifodalaydi, balki abstrakt tushunchalar hosil qiladi, umumlashtiradi va mantiqiy operatsiyalarni amalga oshiradi. Asboblari esa insonning jismoniy faoliyatini vositalashtirib, unga o'zgartirishlar kiritish imkonini beradi va shu orqali dunyo haqidagi bilimlarni kengaytiradi. Boshqacha qilib aytganda, madaniy vositalar inson va dunyo o'rtasida ko'priklarni bajaradi, bu ko'priklarni orqali bilish jarayonlari yanada samaraliroq va murakkabroq bo'ladi. Masalan, bolaning fikrlashini o'rganishda, Vygotskiy tilning fikrlash rivojlanishidagi markaziy o'rnini ta'kidlab, tilning dastlab tashqi nutq shaklida faoliyatni tartibga solishga xizmat qilishini, so'ngra ichki nutqqa aylanishini ko'rsatgan. Bu esa bilishning ijtimoiy ildizlariga yana bir bor ishora qiladi.

Faoliyat orqali bilishning rivojlanishi gnoseologik tamoyillar va psixologik nazariyalar markazida turadi. Inson o'z faoliyati davomida, xususan, o'yin, o'qish va mehnat faoliyatlarida yangi tajribalarni orttiradi, muammolarni hal qiladi va o'zining bilish qobiliyatlarini takomillashtiradi. Amaliyot, bilishning haqiqatini tekshirish va tasdiqlash uchun yakuniy mezon sifatida xizmat qiladi ekan, bilish va faoliyatning uzviy bog'liqligini yaqqol ko'rsatadi. Nazariy bilimlar faqatgina amaliyotda sinovdan o'tib, tasdiqlanganidagina to'liq qimmatga ega bo'ladi. Bu tushuncha zamonaviy ta'lim tizimlarida ham keng qo'llaniladi. Piyade va Vygotskiy nazariyalariga asoslangan holda, ta'limda faol o'rganish, muammoli vaziyatlarni hal qilish, loyihaviy faoliyat va hamkorlikda o'rganish usullari keng tarqalgan. Bunday usullar o'quvchilarga bilimlarni passiv qabul qilish o'rniga, ularni faol ravishda qurish, o'z tajribalari orqali tushunish va amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradi. Jumladan, "Bolalar

psixologiyasi va psixodiagnostikasi" kabi adabiyotlar bolalarda bilish jarayonlarining rivojlanishi, ularning faoliyatdagi o'ziga xosliklari va diagnostika usullarini o'rganish uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi, chunki bu sohada amaliyot va nazariyaning sintezi juda dolzarbdir. Faoliyat orqali bilish nafaqat kognitiv qobiliyatlarni, balki shaxsning ijtimoiy va hissiy rivojlanishini ham ta'minlaydi, chunki faoliyat ko'pincha ijtimoiy kontekstda amalga oshadi va hamkorlikni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot metodologiyasi mavjud ilmiy adabiyotlarni chuqur tahlil qilishga asoslangan bo'lib, sifatli va nazariy yondashuvni o'z ichiga oladi. Maqolaning maqsadi bilish jarayonlari va faoliyat psixologiyasining o'zaro bog'liqligini kontseptual jihatdan sintez qilish, shu bois falsafa (epistemologiya), kognitiv psixologiya va faoliyat nazariyasi sohalaridagi asosiy g'oyalar va nazariyalarni tanqidiy tahlil qilishga e'tibor qaratildi. Tadqiqotda, birinchidan, bilish jarayonlarining falsafiy asoslari, bosqichlari va umumiy xususiyatlari aniqlandi. Ikkinchidan, faoliyat psixologiyasining asosiy tamoyillari va bilishga ta'siri Vygotskiy va Piajet kabi olimlarning qarashlari orqali yoritildi. Uchinchidan, bilish faoliyatida vositachilik mexanizmlarining roli tahlil etildi. Nihoyat, faoliyat orqali bilish rivojlanishining amaliy qo'llanishlari va ahamiyati ko'rsatildi. Bu yondashuv fanlararo sintezni ta'minlab, mavzuning har tomonlama tushunilishiga yordam beradi.

Xulosa

Bilish jarayonlari va faoliyat psixologiyasi inson psixikasining fundamental jihatlarini o'zaro bog'liq holda tushuntiruvchi muhim yo'nalishlardir. Ushbu maqolada ko'rsatilganidek, bilish jarayonlari nafaqat passiv qabul qilishdan iborat emas, balki insonning tashqi dunyo bilan faol va maqsadli o'zaro munosabati – faoliyati jarayonida shakllanadi va rivojlanadi. Epistemologiyaning falsafiy asoslari bilishning fundamental prinsiplarini taqdim etsa, psixologiya uning ichki mexanizmlari va rivojlanishini o'rganadi. Faoliyat esa bilishning ham manbai, ham sharti, ham rivojlanish mexanizmi vazifasini bajaradi.

Vositachilik mexanizmlari, xususan, til va madaniy vositalar, bilish jarayonlarining ijtimoiy-madaniy xarakterini belgilab, insonning oliy psixik funksiyalarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bilishning "jonli mushohada"dan abstrakt tafakkurga va so'ngra amaliyotga o'tishi inson faoliyatining uzluksiz jarayonini aks ettiradi. Amaliyot, o'z navbatida, bilimlarning haqiqiylikni tasdiqlovchi yakuniy mezon bo'lib xizmat qiladi. Ushbu sintez bilishning murakkab, dinamik va faol tabiatini tushunish uchun muhim poydevor yaratadi.

Kelajakdagi tadqiqotlar bu ikki soha o'rtasidagi o'zaro ta'sirni yanada chuqurlashtirishi, xususan, raqamli texnologiyalar asrida bilish jarayonlari va faoliyat psixologiyasining yangi shakllarini o'rganishi mumkin. Shuningdek, faoliyat nazariyasini neyropsixologik tadqiqotlar bilan bog'lash va turli madaniy kontekstlarda bilish faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish istiqbolli yo'nalishlardan biri bo'lishi mumkin. Bu bilimlar ta'lim amaliyotini takomillashtirish, insonning kognitiv va shaxsiy rivojlanishini optimallashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Leontiev, A. N. Faoliyat, Ong va Shaxs. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1979.
- [2] Vygotsky, L. S. Jamiyatdagi Ong: Oliy Psixologik Jarayonlarning Rivojlanishi. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
- [3] Engeström, Y. "Faoliyat nazariyasining uchinchi avlodini rivojlantirish: Kengayuvchan o'rganish tushunchasi." Aql, Madaniyat va Faoliyat, vol. 6, no. 1, 1999, pp. 125-131.
- [4] Roth, W.-M., & Lee, Y.-J. "Vigotskiyning ongning yangi nazariyasi: Madaniy-tarixiy nuqtai nazar." Ta'lim fanlari jurnali, vol. 18, no. 1, 2009, pp. 24-53.
- [5] Bruner, J. S. Ma'noning Amallari. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1990.